

UDK 811.163.42'366"17"
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 5. VI. 2007.
Prihvaćen za tisak 18. XII. 2007.

Marijana Horvat, Ermina Ramadanović
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
mhorvat@ihjj.hr
eramadan@ihjj.hr

O TVORBI RIJEČI U TADIJANOVIĆEVU DJELU *ŠVAŠTA PO MALO*

U radu se obrađuju načini tvorbe pridjeva, priloga, prijedloga, zamjenica i veznika na primjerima iz Tadijanovićeve djela *Svašta po malo*.¹ Posebno se upozorava na tipove tvorba koji su neobični zbog značenja koje ima tvorenica, na tvorbu neuobičajenih tvorenica prema već postojećim modelima, na različite pristupe i tumačenja u određivanju tvorbenih načina te na odnos motiviranih i nemotiviranih riječi sa stajališta povijesne i suvremene tvorbe. Analizirani se primjeri uspoređuju s potvrđama iz *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU.

Djelo hrvatskoga franjevca Blaža Tadijanovića *Svašta po malo* *iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, tiskano u Magdeburgu 1761. godine, prvi je jezični priručnik u oslobođenoj Slavoniji, ali je ostao u sjeni dviju velikih gramatika – Relkovićeve *Nove slavonske i nimačke gramatike* (1767.) i Lanosovićeve *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache* (1778.). Konceptijski se djelo sastoji od nekoliko zasebnih cjelina čiji je zajednički cilj jezična pouka.² Nastalo je iz praktičnih razloga jer je Tadijanović tom knjigom nastojao pomoći hrvatskim vojnicima pri komuniciranju u njemačkoj sredini, a o njezinoj važnosti i uporabljivosti svjedoči ponovljeno izdanje tiskano u Tropavi 1776. godine.

¹ Rad je izrađen u okviru projekta *Tvorbeni modeli u hrvatskoštokavskim dopreporodnim rječnicima* (br. 2120920-0928).

Tvorba imenica obrađena je u radu Marijane Horvat *Imenički tvorbeni modeli u djelu Blaža Tadijanovića Svašta po malo* *iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik* (1761.), objavljenom u časopisu *Raspave IHJJ*, knj. 32 (2006), str. 109–126., dok tvorba glagola, zbog opsega građe, zahtijeva zasebnu obradbu.

² O tome v. Horvat 2006: 110–111.

O Tadijanovićevu se jezikoslovnom radu dosada u nekoliko navrata pisalo³, a ovom ćemo prigodom istražiti i obraditi tvorbene načine u tvorbi pridjeva, priloga, prijedloga, zamjenica i veznika. U raščlambi tvorbenih postupaka cilj ovoga rada nije dati potpun i cjelovit popis svih izvedenica i složenica jer je njihov velik broj očekivan, preuzet kao gotova tvorba i znatno stariji od unosa u Tadijanovićev rječnik (pa i u stare hrvatske rječnike uopće) te u tom smislu za našu analizu nije zanimljiv. Međutim, jedan je njihov dio poslužio kao model za nastanak novotvorbenica. Pozornost ćemo usmjeriti upravo na takve primjere, tj. na stvaranje novih tvorbenih uzoraka prema već postojećim modelima te posebno na tvorbene modele u kojima je došlo i do semantičkoga pomaka pa je tip tvorbe neobičan ne zbog samoga tvorbenog uzorka/modela nego i zbog značenja koje ima tvorenica. Također ćemo upozoriti na neke teorijske probleme u tvorbi riječi, primjerice na različite pristupe definiranju i tumačenjima tvorbenih načina, što se posebice odnosi na slaganje, srastanje, preobrazbu i prefiksalsnu tvorbu⁴; na odnos motivirane i nemotivirane riječi sa stajališta povijesne i suvremene tvorbe, i predložiti svoja rješenja.

Analizirane ćemo primjere usporedit s potvrdama iz *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*. Budući da za taj rječnik nije ekscerpirana građa iz Tadijanovićeva djela *Svašta po malo*, pokazat će se da su neke riječi starije od navoda iz Akademijina rječnika ili da su u Tadijanovića upotrijebljene u drugome značenju. Strukturno, analizirane ćemo primjere obraditi prema vrstama riječi i prema tvorbenim načinima.⁵

Pridjevi

1. Sufiksalsna tvorba

Sufiksalsnom tvorbom tvoren je najveći broj pridjeva u Tadijanovića. Popis sufiksa gotovo je isti kao u suvremenom jeziku, ali se zapaža njihov nešto drukčiji raspored prema značenjima.

³ O tome v. Horvat 2006: 112.

⁴ Te ćemo tvorbene načine teorijski protumačiti i definirati. Nećemo definirati one tvorbene načine koje prihvaćamo bez promjene iz relevantne literature (npr. ne definiramo sufiksalsnu tvorbu).

⁵ Svi su hrvatski primjeri transkribirani. Za primjere iz rječničkoga i gramatičkoga dijela uz potvrdu na hrvatskome jeziku donosimo pripadajuću istovrijednicu na njemačkome jeziku. Takav je postupak izostavljen za primjere koji su preuzeti iz dijela knjige koji ne sadrži prijevod na njemački (kakav je npr. uvodni dio, naslovljen *U Bavistenje*) i za primjere za koje se eksplicitno ne navode istovrijednice na njemačkome jeziku (kao što je u dijelu *Način pisati liste* koji donosi obrasce pisama na hrvatskom i njemačkom jeziku). Sve se njemačke istovrijednice donose vjerno kako su zapisane u Tadijanovića, s tim što je gotica preslovljena u latinicu.

Uzimajući u obzir značenje, u tvorbi opisnih pridjeva razlikujemo “one načine kojima se tvore pridjevi s općim pridjevnim značenjem i na one kojima se tvore pridjevi s posebnim značenjima” (Babić 2000: 206). Pridjevi s općim opisnim značenjem najčešće se izvode sufiksima *-an*, *-(a)n* i *-en*. Velik dio takvih Tadijanovićevih opisnih pridjeva nema posebnosti u tvorbi, kao npr. pridjevi: *blažen*, *danguban* (müßig), *kripostan*⁶ (kräftig), *pohlepan* (begierig), *ponosan* (hochmüthig), *sramotan* (schändlich), *srčan* (aufrichtig), *voden*...

Prema dosadašnjim spoznajama i potvrdama iz Akademijina rječnika (v. II: 950) izvedenica od složenice *dvostruk* sufiksom *-(a)n dvostručan* (zweifelhaftig) bila bi Tadijanovićeva prvopotvrđenica.

U Tadijanovića je zabilježen i pridjev *dobrostivan* (gütig, mild ‘dobar, blagonaklon, susretljiv’), izveden od pridjeva *dobrostiv* sufiksom *-(a)n*. Za pridjev *dobrostivan* AR (II: 531) donosi potvrdu samo iz Kavanjinova djela. Budući da je Kavanjinovo *Bogatstvo i uboštvo* nastalo oko početka 18. stoljeća, a tiskano tek 1861. godine, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je ono Tadijanoviću bilo poznato. Stoga ostaje upitno je li Tadijanović riječ sam skovao ili ju je preuzeo.

Sufiksom *-ovat* također se izriče opće opisno značenje, a dolazi u primjeru *čudnovat* (wunderlich), u AR s potvrdama starijim od Tadijanovićeva unosa.

U pridjevu *uzorit*⁷ (zierlich) opće opisno značenje izvedeno je sufiksom *-it*. Primjer je sa stajališta suvremene tvorbe arhaičan, ali je u starim tekstovima već od 15. stoljeća bio uobičajen.

Opisnim pridjevom može se smatrati i Tadijanovićev hapaksolegomenon *polovinji* (< *polovin-* + *-jī*), za koji kao njemačku istovrijednicu daje *mittelmäßig* što znači ‘osrednji, prosječan; dovoljan’. Iako sufiks upućuje na opće odnosno značenje, došlo je do prijenosa značenja, što se vidi prema njemačkoj istovrijednici, pa pridjev treba shvatiti kao opisni. Također ga možemo dovesti u vezu s opisnim pridjevom *polovan* (‘rabljen’), za koji postoje potvrde od 16. stoljeća.

U pridjeva izvedenih sufiksima *-av* i *-iv* razabire se značenje opskrbljenosti, a u pridjeva tvorenih sufiksom *-ljiv* (uz depalatalizirano *-liv*) značenje mogućnosti.

Prvoj značenjskoj skupini pripadaju primjeri: **krastav* // *krastava žaba*⁸ (die Kröte); *mirisav*; *milostiv* (gnädig); *pomnjiv*⁹ (Fleisig, hurtig, geneigt, ergeben).

⁶ U rječniku se pojavljuje kao sinonim uz *jak*.

⁷ U rječniku se pojavljuje sa sinonimom *lijep*.

⁸ Oznakom * uspostavljamo kanonski oblik riječi, a iza oznake // donosimo oblik potvrđen u tekstu, sinonim ili sintagmu u kojoj dolazi.

⁹ U rječniku uz *pomnjiv* dolazi sinonim *prignut* prema njemačkom *geneigt*.

U drugoj su značenjskoj skupini pridjevi čije se značenje može opisati:

a) preoblikom ‘koji lako/rado/često + glagol (prezent)’ (takvi su primjeri: *drimljiv* schläfrig; *govorljiv* beredsam; *stidljiv* verschämt; *strašljiv* furchtsam; *uvridljiv* verdrießlich)¹⁰

b) preoblikom ‘koji se može + glagol (infinitiv)’ (takvi su primjeri: *razbitljiv*¹¹ gebrechlich; *ustrpljiv* gedultig).

Sve su potvrde starije od Tadijanovićevih. Spomenimo da za natuknicu *razbitljiv* AR (XIII: 464) navodi samo rječničke potvrde (Belostenec, Jambrešić, Voltiggi), dok je tvorenicu *dremljiv*, koja se pojavljuje od 18. stoljeća, Tadijanović mogao preuzeti iz narodnih govora (v. AR II: 766).

Pridjevi sa sufiksom *-nat* označuju gradivnost ili obilje. U značenju gradivnosti s tim je sufiksom u Tadijanovića tvorenica *mesnat*¹² (fleischlich), za koju u AR (VI: 610) nalazimo ranije potvrde.

Pretpostavljamo da je sufiksom *-ast*, kojim od imeničkih (i rjeđe pridjevnih) osnova nastaju tvorenice koje pretežno znače sličnost, izveden hapaksolegomon *višnjovast* (das Violet ‘ljubičasta boja’).¹³ Tvorenica je vjerojatno izvedena od odnosnoga pridjeva *višnjov* jer se značenje može opisati preoblikom ‘koji je višnjove boje’, ali je moguća i pretpostavka da je pridjev tvoren od imeničke osnove i (nepotvrđenoga) sufiksa *-ovast* jer se značenje dobiva i preoblikom ‘koji je boje višnje’¹⁴.

Tvorbena prevedenica prema njemačkom jeziku potvrđena je u dvorječnoj sintagmi *ružična farba* (Rosenfarb) u kojoj pozornost privlači pridjev *ružični*. Uvidom u AR (XIV: 356) doznajemo da je neodređeni oblik *ružičan* potvrđen samo u Stullijevu rječniku, dok za određeni postoje potvrde iz rječnika (Šulekov, Ivekovićev, Karadžićev), iz starih pisaca (npr. Divković), ali i iz narodne poezije. Stoga se nameće zaključak da je pridjev *ružični* Tadijanović preuzeo iz naroda te da je njegov zapis prva rječnička potvrda. Dodajmo da je u pri-

¹⁰ Navedeni se primjeri u literaturi izvode od glagolske, a ne od imeničke osnove; v. Babić 2002: 474–477.

¹¹ U rječniku je potvrđen kao sinonim uz *slab*. Prema AR (XV: 392) *slab* je mogao značiti ‘krhak’ (npr. Vitaljić 1703.: Razbije se... sud *slabi*...).

¹² U rječniku dolazi kao sinonim uz *puten*. Sinonimni je par Tadijanović dao prema njem. *fleischlich* koji znači ‘puten, čulan’, ali i ‘koji se sastoji od mesa’; v. D²1989: 516.

¹³ Spomenimo da je istoznačnica *višnjovast* potvrđena samo u Belostenčevu rječniku; v. AR XXI: 25.

¹⁴ To nam se promišljanje nameće zbog činjenice da je izvođenje sufiksom *-ast* od odnosnih pridjeva potvrđeno jedino u pridjevu *djetinjast*, a i tu se značenje obično opisuje preoblikom ‘koji je kao u djeteta’ pa se zbog toga uzima da je pridjev izveden sufiksom *-injast*; o tome v. Babić 2002: 488.

mjeru zapravo riječ o odnosnome sufiksu *-nī* (*ružičnī* → koji se odnosi na ružicu) kod kojega je došlo do prijenosa značenja pa pridjev ima isto značenje kao da je izveden sufiksom *-ast*, tj. da je riječ o opisnome pridjevu koji znači sličnost (→ koji je boje kao u ružice). Što znači da je to prijelazna faza kod pridjeva koji znače sličnost po boji.

Odnosni¹⁵ pridjevi izvedeni sufiksima *-ov/-ev* (npr. *Isukrstov*), *-njī*, *-šnjī* (npr. *sadanji*, *godišnji* *jährlich*, *sadašnji*) i *-skī* (npr. *jeruzolimski*, *latinski*, *ljudski* *menschlich*, *materinski*, *muški*, *njemački*, *očinski* *väterlich*, *ženski*) ne zahtijevaju poseban komentar jer su jednaki današnjima. Pozornost privlače jedino primjeri *konjski* iz sintagme *konjski kapetan* (ein Rittmeister ‘konjanički kapetan’) i *pješački* iz sintagme *pješački kapetan* (ein Hauptmann ‘kapetan’). Prvi je primjer izveden od osnove *konj-* umjesto od osnove *konjik-/konjanik-*¹⁶, što je prouzročilo semantički nesporazum jer je tip tvorbe neprikladan zbog značenja koje ima izvedenica. U AR (V: 289) pridjev *konjski* nalazi se u značenju ‘konjanički’ s potvrdom iz narodnih pjesama (*konjska vojevoda*), pa možemo zaključiti da je Tadijanović riječ preuzeo iz narodnih govora, ali da je njegov zapis zapravo prva pisana potvrda. Takvu tvorbu možemo objasniti kao fazu u razvoju gdje je sufiks pripadnosti (*-ski*) mogao biti stavljen na bilo koju osnovu. Drugi je primjer tvoren od osnove *pješak-* sufiksom *-ski*, a odnosi se na zapovjednika pješaštva. U AR (IX: 924) zabilježene su potvrde starije od Tadijanovićeve.

U pridjevu *očin* (des Vatters) prisutna je stara tvorba sufiksom *-in* koja se u tekstovima pojavljuje od 13. stoljeća. S posvojnim sufiksom *-in* pojavljuje se i pridjev *tuđin* (fremd ‘tuđinski, inozemni’), za koji u Akademijinu rječniku (XVIII: 872) nalazimo potvrde starije od Tadijanovićeve.

Izvedenica *dičinji* (kindisch) dobivena je od pridjevne osnove *dičin-* sufiksom *-jī*, iako bismo njezinu tvorbu sa suvremenoga stajališta mogli tumačiti i izvođenjem od imeničke osnove sufiksom *-injī*¹⁷. Prema podacima iz AR (II: 434) najstarije potvrde potječu iz 18. st., a vežu se uz Bosnu i Slavoniju (Lastrić 1766., Dobretić 1782., Blagojević 1771.) te uz narodne pjesme koje su se pjevale u gornjoj hrvatskoj Krajini i u Turskoj Hrvatskoj, a koje je sabrao Luka Marjanović 1864. godine. Iz navedenoga proizlazi da je Tadijanović riječ mogao čuti u narodnim govorima svojega kraja te da je njegov primjer prva pisana potvrda.

¹⁵ Prihvaćamo podjelu pridjeva prema Težak-Babićevoj gramatici (2004: 115–116), u kojoj se pridjevi dijele na dvije osnovne vrste: *opisni* ili *kvalitativni* i *odnosni* ili *relacijski*. Autori spominju da je u starim gramatikama prisutna podjela na *opisne*, *gradivne* i *posvojne* pridjeve.

¹⁶ Obje su se imenice (i *konjik* i *konjanik*) već upotrebljavale u značenju ‘osoba ili vojnik na konju; jahač’, pa je to Tadijanoviću moglo biti poznato; v. AR V: 284, 287–288.

¹⁷ V. Babić 2002: 443.

Odnosni pridjevi tvoreni sufiksima *-enī*: **puščeni* // *puščena civ*; *puščeni hitac* (der Lauf ‘cijev’; die Ladung ‘punjenje, naboj’) i **sabljeni* // *sabljene kore* (die Scheide ‘korice, tok’) pripadaju Tadijanovićevim tvorbenim hapaksima jer ni za jedan ne postoje potvrde u Akademijinu rječniku. Kod izvedenice *puščeni* riječ je o netipičnoj distribuciji sufiksa *-enī*, tj. o pridruživanju netipičnoga sufiksa osnovi.¹⁸

Skok (1973: 470) ima pridjev *sabljeni* s Milićevićevim primjerom – *sabljeno tiluće*. Uvidom u AR (XVIII: 328) doista nalazimo spomenuti Milićevićev primjer pod natuknicom *tiluće*. Budući da je Tadijanovićeva potvrda starija, možemo zaključiti da je i tvorba njegov.

2. Prefiksalna tvorba

Prefiksalna tvorba¹⁹ nije osobito plodan način u tvorbi pridjeva. U Tadijanovićevu rječniku najviše je potvrda za izvedenice s prefiksom *ne-* koji negira osnovno značenje pridjeva, npr. *nečist* (unrein, unsauber), *nečuven* (unerhört), *nedomišljen* (unbersonnen), *nedostojan* (unwürdig), *nemilosrdan* (barbarisch), *nemilostiv* (grausam), *nemiran* (unruhig), *nemoguć* (unmöglich), *neplodan* (unfruchtbar), *neposlušan* (ungehorsam), *nepoznan* (unbekannt), *nepridobiven*, *nepristojan*, *nepriviđen* (unversehen ‘nepredviđen’), *nerazuman* (grob), *nesričan* (unglücklich), *nestidliv* (unverschämt), *nesvršen*, *neuredan* (unordentlich), *neustrpljiv* (ungedultig), *nezafalan* (undankbar), *nezdrav* (ungesund).

Prefiksom *ni-* u zamjениčnom pridjevu²⁰ *nijedan* odriče se prisutnost/postojanje onoga što označuje imenica uz koju stoji. Izvedenica je potvrđena u gramatičkom dijelu kao sinonim uz *nikoji*²¹, ali i u sintagmi *nijedno pleme*²² kojom se imenuje gramatički ‘srednji rod’, a u tom je značenju ima samo Tadijanović.²³

Pridjevne uvećanice izvedene su prefiksom *pri-* (< *prě-*) potvrđenom samo u primjerima **primoguć* // *primogućemu* (‘moguć u najvećoj mjeri’) i **prive-*

¹⁸ Skok (1973: 71) ima pridjev *puščen*, ali iz objašnjenja (“Pridjevi na *-ānī* < *-ēni puščāni* (Vuk) = na *-en puščeni* (Istra) = *puščen*.”) nije jasno je li takva tvorba igdje potvrđena.

¹⁹ Prefiksalna tvorba ili prefiksacija tvorba je kojom se ispred jedne riječi dodaje tvorbeni predmetak ili prefiks koji ne mijenja značenje riječi na koju se dodaje, već ga samo modificira. Tako nastala tvorenica naziva se prefiksalsnom tvorenicom.

²⁰ *Nijedan* je zamjениčni pridjev prema npr. Anićevu rječniku i *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku*.

²¹ *Nikoji*, *nikoja*, *nikoje* ili *nijedan*, *nijedna*, *nijedno*, njem. *keiner*, *keine*, *keines*; v. cjelinu naslovljenu *Drugi dil, u komu se uzdržaje način od prigibanja imena*, str. 129.

²² U poglavlju naslovljenom *Ubavistenje*.

²³ Prema istraživanjima Mevlide Karadža (1983: 66) Tomo Babić upotrebljava naziv *ni muško ni žensko pleme*. Naziv *pleme* u gramatičkom značenju ‘rod’ ima i Križanić.

dar // *privedromu* (‘vedar u najvećoj mjeri’). Iako te izvedenice danas u standardnom jeziku nisu uobičajene, u starim su tekstovima ovjerene, a za obje u Akademijinu rječniku postoje potvrde starije od Tadijanovićeva zapisa.²⁴

Prefiks *po-* u primjeru *pokrupan* (groß und dicke) dopunjuje osnovno značenje pridjeva *krupan* i dodaje nijansu relativnoga ‘prilično krupan’.²⁵ Akademijin rječnik nema natuknicu *pokrupan*, a nije zabilježena ni u recentnim rječnicima hrvatskoga jezika (npr. Anićevu, Šonjinu, *Enciklopedijskom*), pa je možemo smatrati Tadijanovićevim hapaksom, tvorenom analogijom prema u jeziku postojećem modelu²⁶. Kako međutim u Tadijanovića ne nalazimo pridjev *krupan*, moguće je pretpostaviti da je došlo do neutralizacije te da je izvedenica *pokrupan* upotrijebljena u istom značenju koje inače ima osnovna riječ *krupan*, tj. ‘koji je velikog obujma, snažne građe’. Za njemačku istovrijednicu Tadijanović daje opisnu sintagmu *groß und dicke* (‘velik i debeo’), što može odgovarati značenju pridjeva *krupan*, ali i *pokrupan*.

Prefiks *pod-* u izvedenici *podpun* (vollkommen) ističe značenje cjelovitosti i kompletnosti sadržano u korijenskom morfemu *pun*.

3. Prefiksarno-sufiksarna tvorba

Prefiksarno-sufiksarna²⁷ tvorba nije osobito zastupljena, imamo je u primjerima: *brezrazuman* (unsinnig), *poglaviti* (allgemein) i **povoljan* // *povoljno vaše zdravlje*.

Prijedlog *brez*, nastao preklapanjem od istoznačnih prijedloga *bez* i *prez*, u starim se tekstovima pojavljuje kao prefiks u pridjevnim i imeničkim izvedenicama. U pridjevnim izvedenicama dolazi s istodobnim dodavanjem sufiksa

²⁴ V. AR XI: 618, 787.

²⁵ Prema *Hrvatskoj gramatici* (1997: 368) i Babićevoj *Tvorbi* (2002: 498) prefiks *po-* sudjeluje u tvorbi pridjevnih umanjjenica, tj. utječe na umanjjenje značenja osnovnoga pridjeva.

²⁶ Tu prije svega mislimo na pridjevne izvedenice tipa *povelik* (‘prilično velik’). Tadijanović, doduše, nema izvedenicu *povelik*, ali ju je mogao znati jer su njezine potvrde starije od 18. stoljeća; v. AR XI: 251. Rječnici (Akademijin, Anićev, Šonjin, *Enciklopedijski*) značenje pridjeva *povelik* određuju kao ‘prilično velik’, a u *Hrvatskoj je gramatici* (1997: 368) i u Babićevoj *Tvorbi* (2002: 498) navedena izvedenica primjer pridjevne umanjjenice.

²⁷ Slažemo se s općom podjelom tvorbenih načina (Mihaljević – Ramadanović 2006: 209) na osnovne i izvedene. Izvedeni su tvorbeni načini nastali kombinacijom osnovnih tvorbenih načina. Pod tom podjelom ne misli se da izvedeni tvorbeni načini nisu tvorbeno ravnopravni s osnovnim tvorbenim načinima, već se želi reći da su nastali njihovom kombinacijom, tj. istodobnim djelovanjem dvaju (osnovnih) tvorbenih načina. Zbog toga nećemo posebno definirati izvedene tvorbene načine.

-(a)n (< -bn), kao što je to u primjeru *brezrazuman* ('koji je brez/bez razuma').²⁸ Budući da pridjev *brezrazuman* nije potvrđen u Akademijinu rječniku, možemo zaključiti da je riječ o Tadijanovićevu hapaksu stvorenom prema potvrđenoj tvorbenom modelu (tipa *bresvjestan*, *brezredan* 'neuredan'). U prilog Tadijanovićevu tvoraštvu išla bi činjenica da AR (I: 275) za istoznačnicu *bezrazuman* donosi mlađe potvrde, uglavnom s dubrovačkoga područja, a od rječnika samo iz Stullijeva (s dodatkom *ali iz brevijara*). Međutim, iz podatka da je Stulli riječ *bezrazuman* uzeo iz brevijara, javlja se pomisao da je ona Tadijanoviću, franjevcu, mogla biti poznata (iako ne saznajemo ništa o vremenu njezina nastanka) te da je preuzima i modificira istoznačnim prefiksom *brez-*.

Ostali navedeni primjeri ne zahtijevaju posebno objašnjenje jer su ranije potvrđeni.

4. Složeno-sufiksalna tvorba

Složeno-sufiksalsnu tvorbu ilustriraju primjeri: **dobrovoljan* // *dobrovoljni štioče*, *dvostruk* (zweyfälttig), **jednostruk* // *broj jednostruki* (einfache Zahl), *mekoputan* (zart, weich), *mirotvoran* (ruhig), **mlogostruk*²⁹ // *broj mlogostruki* (Vielfache Zahlen), *trostruk* (dreyfach), *tvrdoglav* (eigensinnig). Za sve primjere zabilježene su potvrde starije od Tadijanovićeva zapisa.

Tvorenice *jednostruk* i *mlogostruk* potvrđene su samo u gramatičkom dijelu knjige, i to kao sastavni dio višestranog naziva: *broj jednostruki – gram*. 'jednina', *broj mlogostruki – gram*. 'množina'. Gramatičke nazive *broj jednostruki* i *broj mlogostruki* možemo smatrati Tadijanovićevim hapaksima nastalim prevođenjem njem. naziva *einfache Zahl* i *Vielfache Zahlen*.

6. Srastanje

Pod srastanjem razumijevamo tvorbu u kojoj istodobno sudjeluju dvije sastavnice, od kojih prva može biti ili osnova ili riječ, a druga je uvijek riječ. Iz-

²⁸ Preoblika (*brezrazuman* → koji je brez/bez razuma) upućuje na to da je riječ o prefiksalsno-sufiksalsnoj tvorbi, a ne o prefiksalsnoj (*brez + razuman*). Primjerice, sinonim *nerazuman* nastao je prefiksalsnom tvorbom, na što upućuje njegova preoblika 'koji nije razuman'.

²⁹ Prema tradicionalnoj podjeli tvorbenih načina primjer *mlogostruk* pripada složeno-sufiksalsnoj tvorbi. U radu Mihaljević – Ramadanović (2006.) predložen je novi model prema kojemu u općem jeziku postoji četrnaest zasebnih i ravnopravnih tvorbenih načina. Prema tom modelu tvorenica *mlogostruk* svrstana je među primjere, jednog od „novih“ tvorbenih načina, srašteno-sufiksalsne tvorbe. Srašteno-sufiksalsna tvorba jest tvorba u kojoj istodobno sudjeluju dva tvorbenička načina – srastanje i sufiksacija. Tako nastala tvorenica naziva se srašteno-sufiksalsnom tvorenicom; v. str. 205. O razgraničenju složenica i sraslica v. str. 197–202.

među sastavnih dijelova sraslice nikada ne dolazi spojnik *-o-*. Kod srastanja tvorenica ne mora pripadati istoj vrsti riječi kao njezin drugi sastavni element, a prvi element ne mora biti punoznačan kao što se to često u literaturi navodi. Najvažniji je kriterij za razlikovanje složenica i sraslica spojnik *-o-*, tj. ako se između dviju sastavnica pri tvorbi tvorenice nalazi spojnik *-o-*, onda nastaje složenica, a ako one samo srastaju, dakle ako spojnika *-o-* nema, onda nastaje sraslica (v. Mihaljević – Ramadanović 2006: 204). Sraslicama možemo smatrati ove primjere: *dobrorođeni*, *svejedan* (einerley), *svemogući* (der Allmächtige), *visokopoštovani*.

Sraslica *dobrorođen* potvrđena je u AR (II: 529) s primjerima iz Stullijeva rječnika i s napomenom da ju je preuzeo iz brevijara te da “kao složena riječ nije pouzdana”. Činjenica da riječ potječe iz brevijara upućuje na pretpostavku da se nije upotrebljavala u narodnim govorima, već da je dio crkvenoga leksika te da je time Tadijanoviću ipak mogla biti poznata. Iz toga proizlazi da tvorba vjerojatno nije njegova, ali da bi Tadijanovićev zapis mogao biti prva rječnička potvrda (jer je stariji od Stullijeva zapisa). Drugu napomenu uz natuknicu u AR (tj. da riječ kao složenica nije pouzdana) moguće je objasniti činjenicom da pisanje složenica s pridjevnim dijelom ostaje upitno jer ne znamo jesu li se one osjećale kao jedna ili kao dvije riječi, a autorov zapis nije pouzdan jer nije postojala kodificirana pravopisna norma. Tadijanović pridjeve *dobrorođeni* i *visokopoštovani* piše sa spojnicom među sastavnicama (Vifoko-Poschtovani, Dobro-Rodjeni).³⁰ Iako spojnica nema onu funkciju koju ima prema današnjim pravopisnim načelima, ona upućuje na autorovu svijest o shvaćanju da je to sraslo. Problematičan je zapis *visoko-plemenito-dobro-rođeni* (Vifoko-Plemenito-Dobro-Rodjeni) jer ne možemo sa sigurnošću tvrditi u kakvu su odnosu sastavni dijelovi.³¹ Međutim, pretpostavljamo da primjer treba shvatiti kao polusloženicu u kojoj su dvije posljednje sastavnice srasle – dakle *visoko-plemenito-dobrorođeni*.

Pridjev *svejedan* nalazimo u Akademijinu rječniku (XVII: 172) s potvrđama iz Vitezovićeve i iz Stullijeva rječnika te iz studije D. Nemanića (1885.) koji je “obradio narječje sjeverne Istre, ali i susjednih otoka i primorja”.

³⁰ Da je vjerojatno ipak riječ o sraslicama, navodi nas na pomisao i činjenica da Tadijanović ima npr. imenicu *visokorođenost* (graf. Vifokorodjenošt), a mislene se imenice tvorene sufiksom *-ost* uglavnom tvore od pridjevnih osnova (pa je imenica *visokorođenost* izvedena sufiksom *-ost* od pridjeva *visokorođen*).

³¹ Primjeri se nalaze na dvjema završnim stranicama (190. i 191. str.) na kojima se pisac opršta s čitateljem i koje nisu prevedene na njemački jezik. Donosimo kratak dio teksta: Zabilixi dobro. Kada pischesch Liift na Gospodina od velikog rodha i Plemena, ovako metni u nutra na pocetku: Vifoko-Plemenito-Dobro-Rodjeni, Osobitò Vifoko-Poschtovani Gospodine N.

Prilozi

Prilozi se tvore različitim tvorbenim načinima: sufiksalsnom tvorbom, prefiksalsnom tvorbom, slaganjem, srastanjem, prefiksalsno-sufiksalsnom tvorbom³², preobrazbom i polusloženičnom tvorbom. Danas se prilozi najčešće tvore preobrazbom, a ostali su tvorbeni načini ili slabo plodni ili neplodni.

1. Preobrazba

Prilozi najčešće nastaju popriloženjem pridjeva (opisnih pridjeva u s. r. i odnosnih pridjeva na *-ski* pri čemu se gubi dužina na završnome *-i*³³). Tako misli i Stjepan Babić, iako je zapravo čudno da u definiciji preobrazbe kaže da se kod preobrazbe osnova “ne mijenja ni glasovno ni naglasno” (2002: 51). Mi međutim smatramo da je preobrazba ili konverzija tvorba u kojoj nova riječ nastaje prelaskom jedne riječi iz jedne vrste riječi u drugu vrstu riječi pri čemu se mijenja njezina morfologija, sintaktička funkcija, značenje, a katkad i naglasak.³⁴ Tvorba se priloga od pridjeva ne smatra uvijek preobrazbom. U *Hrvatskoj gramatici* (HG 1997: 387–388) i u *Gramatici hrvatskoga jezika* (Silić – Pranjkić 2005: 179) takav se tvorbeni način priloga tumači i smatra sufiksalsnom tvorbom sa sufiksima *-o* (kada je riječ o nepalatalnim osnovama) i *-e* (kada je riječ o palatalnim osnovama). I Stjepan Babić na jednome mjestu u svojoj *Tvorbi* kaže da se za te priloge može reći da se tvore od pozitiva, komparativa i superlativa sufiksima *-o* i *-e* (2002: 567).

Prema našoj je teoriji preobrazba u Tadijanovića najbrojniji tvorbeni način priloga. Primjerice: *često* (oft); *čitavo*; *daleko* // *kako daleko* (wie weit); *davno* // *davno, odavno* (längst); *dobro* (gut, wohl); *dobrovolno* (gutwillig); *dragovolno* (gern); *dugo* // *Malo pij ako misliš dugo živiti* (trinke wenig, wenn du lange zu leben gedenkest); *friško*; *hitro* (schnell); *istinito* (gewiß); *kasno* (spät); *laga-*

³² Stjepan Babić u tvorbi priloga nema taj tvorbeni način. Njemu je primjerice prilog *bezobzirce* nastao od prijedloga, imenice i sufiksa, a tu tvorbu naziva složeno-sufiksalsnom tvorbom. U *Hrvatskoj* je *gramatici* prilog *bezobzirce* svrstan u prefiksalsno-sufiksalsnu tvorbu. Kod Babića i u *Hrvatskoj gramatici* međutim pronalazimo primjere koji, po nama, uopće ne bi smjeli doći u tvorbeni način u koji su uvršteni. Npr. *uzbrdice* je prema Babiću složeno-sufiksalsna tvorba, a prema *Hrvatskoj gramatici* prefiksalsno-sufiksalsna tvorba, tj. ovisno o tome smatraju li *uz/uz-* riječju (prijedlogom) (Babić) ili prefiksom (*Hrvatska gramatika*). Mi međutim smatramo da prilog *uzbrdice* nije nastao nijednim od spomenutih tvorbenih načina, nego je nastao sufiksalsnom tvorbom od *uzbrdo*, koji je pak nastao srastanjem, tj. *uz + brdo > uzbrdo* (srastanje; sraslica) *> uzbrdice* (sufiksacija; sufiksalsna tvorenica).

³³ Prema uobičajenoj podjeli priloga prema značenju to bi uglavnom bili prilozi načina, vremena, mjesta i količine.

³⁴ Više o tome v. Mihaljević – Ramadanović 2006: 205.

no (leichtlich); *malo* (wenig); *mekano*; *mlogo* (viel); *naopako* (verkehert); *naški*; *nenadno* (ungefähr); *nepriviđeno* (unversehens ‘nepažnjom, neočekivano, iznenada’); *nepromotreno* (unbedachtsam); *nerad* (ungern ‘nerado’); *očito* (öffentlich); *osobito*; *oštro*; *potajno* (heimlich); *povoljno* (freywillig); *priokrenuto* (umgekehrt); *rano* (frühe); *sigurno* (für gewiß, ficherlich); *skrovito* (verborgener Weise); *srićno* (klüglich); *teško // jedva, teško* (kaum); *ugodno // ako Bog dade, ako bude Bogu ugodno, ako bude Božja volja* (wenn es Gott giebt, wenn es Gott gefällt, geliebt es Gott, wenn Gottes Willen wird); *uredno* (ordentlich); *zlo* (übel, schlimm, schlecht).

Prilozi tipa *nenadno*, *nepriviđeno* i *nepromotreno* prema nekim se priručnicima (npr. prema *Hrvatskoj gramatici*, str. 388) smatraju prefikslnim tvorenicama. Slažemo se međutim s Babićem (2002: 561) koji kaže da su prefikslnom tvorbom nastali samo oni prilozi koji nemaju usporednih pridjeva, tj. oni koji ih imaju nastali su preobrazbom.

Tvorbu priloga *nerad* (ungern ‘nerado’) moguće je tumačiti dvama tvorbenim načinima. Prema AR (XII: 860–865) *rad* može biti i pridjev i prilog. Skok (1973: 94) za *rad* kaže da je “pridjev koji se danas upotrebljava samo uz *biti* u prezentu i kondicionalu i to samo u nominativu, u saobraćajno-književnom govoru zamjenjuje se prilogom *rado*...” Ako polazimo od toga da je *rad* pridjev, tvorenica je *nerad* nastala preobrazbom od pridjeva *nerad*. U tom slučaju ne možemo govoriti o prefikslnoj tvorbi jer ona ne razumijeva promjenu vrste riječi, nego samo njezinu značenjsku modifikaciju. Ako je pak polazno *rad* prilog, riječ je o tvorenici nastaloj prefikslnom tvorbom.³⁵

Prilozi nastaju i popriloženjem komparativa i superlativa pridjeva: *bolje // toliko bolje* (desto besser); *dalje; gori; gorje // toliko gorje* (desto schlimmer); *manje* (weniger); *veće* (mehr).

Instrumental se imenica također popriložuje: *istom* (nur); *redom*³⁶ // *po redu, redom ili prominice* (wechselsweiß).

Prilozi nastaju i od glagolskih participa: *klečeći* (kniehend); *ležeći* (liegend); *sideći* (sitzend); *spavajući* (schlafend); *stojeći* (stehend).

³⁵ Babić (2002: 561) smatra da je prilog *nerado* nastao prefikslnom tvorbom, tj. nijekanjem značenja osnovnoga priloga *rado*, iako ne isključuje mogućnost nastanka popriloženjem pridjeva.

³⁶ Nije sasvim jasno zašto Stjepan Babić i Ivan Klajn prilog *redom* svrstavaju u preobrazbu, a npr. *ljet-i* i *zim-i* u sufikslnu tvorbu (Babić 2002: 559; Klajn 2003: 374). Mi međutim smatramo da su primjerice *ljeti* i *zimi* prilozi koji su preobrazbom nastali od staroga lokativa imenica, pa *-i* nikako ne može biti sufiks.

2. Srastanje

Srastanje³⁷ je prema brojnosti tvorenica koje njime nastaju drugi tvorbeni način u tvorbi priloga u našem korpusu. Primjerice: *doisto* // *doisto istinito* (gewißlich); *dosada* (bishero); *dvaput* (zweymahl); *gdigodir* i *gdigod*; *izbliža* (von der Nähe); *izdaleka* (von Weiten); *iznutra* (von drinnen); *izpod* (unter durch); *izvan* // *osim, izvan* (ausgenommen); *jedanput* (einmahl); *kadgod*; *kadkad*³⁸ // *kadkad, dok i dok* (bisweilen); *međuto* // *međuto ili med tim* (unterdessen); *morebit* // *morebit, zar* (vielleicht); *najedanput* (auf einmahl; auf einmal); *nadaleko* (abgelegen); *nadesno* (zur Rechten ‘zdesna’); *napamet* // *napamet učiti* (auswendig lernen); *naskoro* (alsobald; neulich); *odkuda* (woher); *odonud* // *odonud sprida* (dort forne); *odovud* // *odovud sprida* (forne her); *odtud* // *odtud, odovud, tamo, amo* (hin und her); *ozdol* (von unten); *ozgor* (von oben); *sasvim* // *sasvim, čitavo* (gänglich); *smirom* // *Smirom ti sidi!* (still! ‘mirno’); *sprida* (von forne); *svagdi* (überall); *svakada* (allezeit); *svejednako* (eben also); *triput* (dreymahl); *učesto* (stets); *uistinu* (in Wahrheit); *ujedno, zajedno* (mit einander); *ujutru* // *ujutru rano* (früh morgens); *ukratko* (in kurzem); *unutra* (drinnen); *uri(jedko)* (selten); *uvik*; *uvike* (ewiglich); *uznaprid* (vorwärts ‘naprijed’); *uznatrag* (hinterwärts ‘odostraga’); *zajedno*; *zasada* (vor jetzt); *zašto* (warum); *zaisto* // *zaisto jest* (für wahr, ja frenlich); *zatim* // *zatim, pak ili posli toga* (hernach); *zato*.

Uvidom u AR samo tri primjera zahtijevaju osvrt. Tako bi *učesto* bio Tadijanovićeva prvopotvrđenica (v. AR XIX: 149). Prilog *uznatrag* Tadijanović je mogao preuzeti iz narodnih govora, pa je njegov zapis zapravo prva pisana potvrda (v. AR XX: 382). Prilog *uznaprid* nije potvrđen u AR, pa ga možemo smatrati hapaksom. Tadijanović je za tu tvorenicu najvjerojatnije iskoristio postojeći tvorbeni model priloga *uznatrag* i prema njemu skovao novu tvorenicu, antonim *uznaprid*.³⁹

3. Prefiksalna tvorba

Prefiksi se uz priloge obično pojavljuju u istim značenjima kao i u pridjeva.

³⁷ Srastanje smo definirale u tvorbi pridjeva.

³⁸ Prema Stjepanu Babiću to je slaganje; v. Babić 2002: 563.

³⁹ Tvorenice *unaprijed* i *unatrag* Babić (2002: 565) svrstava u prijedložno-priložne sraslice. Moglo bi ih se međutim promatrati i kao prefiksalne tvorenice. Nije jasno zašto Babić *u-* ne navodi u popisu prefiksa za prefiksalsnu tvorbu priloga, dok su mu primjerice *do-*, *od-*, *po-* ili *s-* pravi prefiksi (2002: 561). Budući da to u teoriji nije riješeno, možemo samo pretpostaviti da je u takvim primjerima (pa i u našim *učesto*, *uznaprid* i *uznatrag*) moguće govoriti i o prefiksalsnoj tvorbi jer u tim tvorenicama dolazi do dopune postojećih značenja osnovnih priloga *često*, *naprid* i *natrag*.

U Tadijanovićevu su rječniku potvrđeni sljedeći priložni prefiksi:

naj-: *najposli* (letzlich; endlich); *najpri(j)a* // *u prvi put, najpri(j)a* (Erstlich, zum ersten); *najprvo*⁴⁰

ni-: *nigda* (niemals); *nigdi* (nirgend); *nikada* (niemohlen, nimmermehr); *nikoliko* (‘nekoliko’)

od-: *odavno*; *odviše* // *odviše, mlogo* (sehr viel, gar zu viel)

pri- (< *prě-*):⁴¹ *prikasno* (zu spät); *primalo* (zu wenig); *primlogo* (zu viel)

priko- (< *prěko-*): *prikojučer* (vorgestern); *prikosutra* (übermorgen).

Postanak priloga *prikasno*, *primalo* i *primlogo* moguće je protumačiti i popriloženjem pridjeva⁴² jer su u AR (XI: 544, 599, 616) potvrđeni pridjevi *prekasan*⁴³, *premali* i *premnogi*.

Uvidom u AR (XI: 557) dolazimo do zaključka da je tvorenica *prikojučer* Tadijanovićeva prvopotvrđena, dok za tvorenicu *prikosutra* postoje ranije potvrde (v. AR XI: 563).

4. Sufiksna tvorba

Danas su najplodniji sufiksi *-ice* i *-imice*, a ostali su slabo plodni ili neplodni. U Tadijanovića nailazimo na priloge sa sljedećim sufiksima:

-ak: *unapridak*⁴⁴ (hinführo)

-as: *danas* (heute); *večeras* (diesen Abend); *večeras* (des abends)

-os: *jutros* (diesen Morgen; des morgens)

-ce: *neprestance* (immerdar, unaufhörlich); *promince* // *po redu, redom ili promince* (wechselsweiß ‘naizmjenice’).

Prilog *neprestance* nalazi se u Belostenčevu, Voltiggijevu i Šulekovu rječniku. Nakon Belostenčeva rječnika zabilježene su potvrde iz 18. stoljeća, i to samo u slavonskih pisaca (npr. A. Kanižlić, E. Pavić, M. A. Relković). Postoje

⁴⁰ Tvorenica *najprvo* nastala je prema našem mišljenju prefiksalsnom tvorbom s prefiksom *naj-* od priloga *prvo*, a ne preobrazbom od pridjeva *najprvo* jer osnovnu (nemotiviranu) riječ *prvi* smatramo rednim brojem, a ne pridjevom. Prema AR (XII: 545, VII: 377) *prvi* i *najprvi* su pridjevi.

⁴¹ Većina je tih priloga mogla nastati i preobrazbom, npr. *prebogato, prebrzo, prebučno, prekasno*... Pridjevi su onda nastali prefiksacijom, a prilozima popriloženjem pridjeva.

⁴² O tome v. Babić 2002: 562. Iako Babić spominje da prilozima s prefiksom *pre-* mogu nastati i popriloženjem pridjeva, navodi da se to ne odnosi na priloge *premnogo* i *previše*.

⁴³ Za pridjev *prekasan* navedena je potvrda iz već spomenute studije D. Nemanica (1885.).

⁴⁴ Za prilog *unapridak* zabilježene su potvrde starije od Tadijanovićeve; v. AR XIX: 628.

potvrde i iz ličkih narodnih govora.⁴⁵ Tvorenica *promince* bila bi Tadijanovićeva tvorba nastala primjenom već postojećega modela, a njegov zapis prva pisana potvrda jer u AR (XII: 361–362) dolazimo do podatka da je potvrđena samo u djelu J. S. Relkovića iz 1796. godine.

5. Prefiksarno-sufiksalna tvorba

Prefiksarno-sufiksalsnu tvorbu imamo u prilogu *poimence* (namentlich). Budući da su u Akademijinu rječniku (X: 465) za prilog *poimence* navedene potvrde mlađe od Tadijanovićeve, odredit ćemo ga kao Tadijanovićevu prvopotrđenicu nastalu primjenom postojećih tvorbenih modela.⁴⁶

Prijedlozi

U našim se jezičnim priručnicima tvorba prijedloga uopće ne spominje. Treba međutim reći da se, iako veoma rijetko, i prijedlozi mogu tvoriti na nekoliko tvorbenih načina.⁴⁷

Iz veze dvaju prijedloga ili prijedloga i imenica nastaju složeni prijedlozi (v. HG 1997: 278).

U Tadijanovića nalazimo srasle prijedloge *izpod // list na nogi izpod kolina, namisto* (anstat) te *zaradi i zarad // zarad, zato* (wegen).

Iako bismo sa suvremenoga stajališta prijedloge *spram i suprot // suprot, spram* (gegen über) smatrali nemotiviranim⁴⁸, u njima ipak prepoznajemo

⁴⁵ O tome v. AR VIII: 25.

⁴⁶ U AR (III: 820) zabilježen je i prilog *imence* ('poimence'). To bi nas moglo navesti na promišljanje da je prilog *poimence* nastao prefiksalsnom tvorbom od priloga *imence*. Budući da se u Akademijinu rječniku za prilog *imence* donosi potvrda mlađa od Tadijanovićeve i potvrda iz Karadžićeva rječnika, pretpostavljamo da je prilog *poimence* ipak nastao prefiksarno-sufiksalsnom tvorbom: *po + imen + ce*.

⁴⁷ Prijedlozi zapravo većinom nastaju preobrazbom. Primjeri su preobrazbe u prijedloge ono što u *Hrvatskoj gramatici* (1997: 278) nalazimo u poglavlju *Morfologija*, a naziva ih *nepravim prijedlozima* jer nastaju od drugih vrsta riječi upotrijebljenih u funkciji prijedloga. *Nepravim prijedlozi*, prema autorima *Hrvatske gramatike*, mogu biti *izvedeni ili složeni*. To njihovo nazivlje možda nije najsretnije riješeno, jer nas naziv *izvedeni prijedlozi* podsjeća na to da bi riječ mogla biti o sufiksaciji ili prefiksaciji, a naziv *složeni prijedlozi* da je riječ o slaganju (ili, prema nekim autorima, o srastanju).

Prijedlozi najčešće nastaju od imenica – od akuzativa: *čelo, dno, duž, kraj, mjesto, put, sred, vrh...*; od instrumentala: *pomoću, posredstvom, putem, silom...*; v. HG 1997: 278.

⁴⁸ Tvorba se riječi naime ne bavi proučavanjem postanka svih riječi. Ona promatra nastanak riječi sa sinkronijskoga stajališta, tj. kada riječi ne raščlanjujemo prema nastanku nego prema motivaciji koja povezuje osnovnu riječ s izvedenicom. S druge strane, nastankom se riječi

tvorbene sastavnice. Tako je prvi (tj. *spram*) nastao srastanjem prijedloga *s* i *pram*, a drugi (*suprot*) prefiksarno-sufiksalsnom tvorbom. Prema AR (XVI: 88–89) prijedlog *spram* dolazi od 18. stoljeća i u 18. je stoljeću on zasigurno bio motivirana riječ. Budući da taj prijedlog ima ista osnovna značenja kao i prijedlog *pram*, mogli bismo reći da je *spram* prefiksalsna tvorenicica, tj. da je nastao od prijedloga *pram* i prefiksa *s-* koji samo modificira značenje osnovne riječi. Kako prijedlog *spram* poznaju narodni govori, oni su pretpostavljeni Tadijanovićev izvor iz kojega je riječ preuzeo.

Zamjenice

Tvorba se zamjenica ne spominje ni u jednome našem jezičnom priručniku. Tvorbom se zamjenica bavio jedino Klajn⁴⁹, ali je možemo pronaći i u *Hrvatskoj gramatici* i u Silić-Pranjkovićevoj *Gramatici hrvatskoga jezika*, i to u morfologiji u poglavlju o zamjenicama⁵⁰. Klajn smatra da se zamjenice mogu tvoriti slaganjem⁵¹ i sufiksacijom. U HG (1997: 206) kaže se da neodređene zamjenice nastaju “predmetanjem ili dometanjem predmetaka, čestice ili riječi: *ne-, ni-, i-, sva-, koje-, po-, pone-, gdje-, što-; -god; god*”, a u Silić-Pranjkovićevoj *gramatici* (2005: 127–128) kaže se da se neodređene zamjenice pojavljuju u jednostavnim i složenim oblicima. Složeni se oblici pojavljuju s predmetci-

bavi etimologija, tj. ono što je tvorbeno zanimljivo etimologiji danas je zapravo netvorbena (nemotivirana, prosta ili jednostavna, neprozirna...) riječ, tj. etimološki odnosi ne obvezuju tvorbu, jer s primjenom etimoloških rješenja odlazimo u dijakroniju. Tvorbena riječ u jednome trenutku može postati i netvorbenom riječju. To se događa kada dvije riječi, koje su nekada bile u tvorbenoj vezi, prekinu ili glasovnu ili semantičku vezu ili i glasovnu i semantičku vezu. Neke su riječi koje su prije bile tvorbene danas zapravo netvorbene, jer više ne postoji jedan od uvjeta koji ih je prije povezivao. S pomoću etimologije te riječi primjerice možemo dovesti u vezu, ali sa sinkronijskoga stajališta, tj. s tvorbenoga, tu vezu uopće ne treba istraživati i proučavati. Dovoljno je dakle ustvrditi da tvorbene veze danas nema, pa je ta riječ onda nemotivirana. Više o tome v. Babić 2002: 25–34.

“Sinkronijsko rječničko blago jednoga jezika dijeli se s obzirom na postanak u dvije skupine: u jednu idu one riječi kojima je postanak sa sinkronijskoga gledišta jasan, a u drugu one kojima nije. Reći ćemo da je postanak neke riječi jasan ako joj se značenje temelji na sastavnim dijelovima njezina glasovnoga kostura, a nejasan ako joj značenje ne zavisi od sastava njezina glasovnoga kostura. (...) Sinkroniju ne valja poistovjećivati s pojmom suvremenoga, današnjeg stanja, nego sinkroniju valja shvatiti kao istodobnost. (...) Prema tome, sinkronijski presjek možemo imati u 11., 16. ili 20. stoljeću, važno je da odnosi postoje u jednom jeziku istodobno. Međusobni odnosi različitih sinkronija daju dijakronijski aspekt, koji za tvorbu u cjelini nije nevažan, ali se ta dva gledišta ne smiju miješati.” (Babić 2002: 26)

⁴⁹ V. Klajn 2002: 129–132 i 2003: 322.

⁵⁰ U poglavlju naslovljenom *Neodređene zamjenice*; v. HG 1997: 206, Silić – Pranjković 2005: 127–128.

⁵¹ Mi međutim smatramo da se većina tih zamjenica tvori srastanjem.

ma *ne-*, *ni-*, *i-*, *sav-/sva-/sve-*, *koje-*, *gdje-* i zamjenicama kao dometcima *-tko*, *-što/-šta*, *-čiji*, *-koji*, *-kakav*, *-kolik*, sa zamjenicama kao predmetcima *tko-*, *što-*, *koji-*, *čiji-*, *kakav-*, *kolik-* i dometkom *-god*. Mi međutim smatramo da se zamjenice tvore srastanjem, prefiksalsnom i sufiksalsnom tvorbom.

1. Srastanje

Srastanje je najčešći način tvorbe zamjenica, a jedan je od razloga za to najvjerojatnije taj što one imaju specifičnu funkciju i drukčiji sastav (kao složenice ili sraslice) od drugih vrsta riječi jer u njihovu sastavu uvijek, a najčešće kao druga sastavnica, dolazi zamjenica.

Možemo prema tomu razlikovati dvije vrste zamjeničnih sraslica:

a) od dviju zamjenica⁵²:

1. Čiji oblici znače neodređenost, npr. *štošta*, *koješta*, *kojekakav...*

2. One sa značenjem univerzalnosti, npr. *svetikolik...*

3. *Svatko*, *svašta*, *svakakav*, *svačiji...* iako bismo za njihov prvi dio⁵³ danas mogli reći da je nemotiviran.

U Tadijanovića nalazimo: *svatko*.

b) prva je sastavnica zamjenica, a druga je čestica *gòd*. Tvorbi, tj. tvorenica-ma pripadaju samo riječi (sraslice) nastale od zamjenice i nenaglašene čestice *god*⁵⁴. Postoje međutim i slučajevi u kojima je čestica *god* naglašena, i to ne pripada području tvorbe riječi. Naime, u Klajnovoj se *Tvorbi*, u HG (u poglavlju *Morfologija*) i u Silić-Pranjkovićevoj gramatici (u *Morfologiji*) spominju *složene zamjenice* s naglašenom riječju (česticom) *god* (npr. *tko god*), s česticom *ma* (npr. *ma tko*, *ma što*) i s česticom *bilo* (npr. *bilo što*, *bilo kakav*). Mi smatramo da su to zapravo višerječne zamjenične jedinice i da bi ih bilo bolje zvati *zamjeničnim skupinama* ili *višerječnim zamjeničnim izrazima* nego *složenim zamjenicama*, kako ih se u literaturi obično naziva, jer taj naziv može zbuniti i navesti na pomisao da je riječ o tvorenica-ma (složenicama ili sraslicama).

U Tadijanovića nalazimo sljedeće sraštene zamjenice: *kojigod*; *štogod* // *do-bit* *štogod jisti i piti* (essen und zu trinken zu bekommen); **kakavgod* // *kakvi-god odgovor*; **kojigod* // *kojemugod*.

⁵² Tu bismo mogli spomenuti i polusloženice sa značenjem osrednjosti tipa *kakav-takav*, *koliki-toliki*, *kolik-tolik...* (v. Klajn 2002: 130). Nemamo ih međutim u korpusu pa se polusloženicama ovdje nećemo baviti.

⁵³ Skok ih navodi pod *sàv*; v. Skok III: 207–208.

⁵⁴ Znači ‘nebiranje, neodređivanje, ravnodušnost prema izboru’.

2. Prefiksalna tvorba

U prefiksaloj je tvorbi zamjenica prva sastavnica uvijek prefiks⁵⁵, a druga je sastavnica uvijek zamjenica. Prva je sastavnica *i*-⁵⁶, *ni*-⁵⁷ ili *ne*-⁵⁸.

U Tadijanovića nalazimo:

ni:- *ništa* // *ni(j)e ništa* (ist nichts); *nitko* (niemand, keiner); *nikoji* // *nikoji, nikoja, nikoje ili nijedan, nijedna, nijedno* (keiner, keine, keines)

nje- (< *ně*-): *njetko* // Njetko kuca, deder vidi tko je tu. (Was klopfet, sehet, wer daist).

Potvrđena je i zamjenica za ž. r. *nikoja* u značenju ‘neka, poneka’ s prefiksom *ni*- (< *ně*-) u potvrđnom značenju, što je bilo uobičajeno u starim ikavskim (čakavskim i štokavskim) tekstovima.

Veznici

O tvorbi veznika također ništa ne možemo pronaći ni u jednome našem priručniku. Jedini tvorbeni način s pomoću kojega su se uopće tvorili veznici i s pomoću kojega se mogu tvoriti jest srastanje.⁵⁹ Takvih veznika međutim ima veoma malo.⁶⁰

U korpusu smo pronašli srasli veznik *premda* (< *prem* + *da*)⁶¹, iako bismo mogli reći da je on danas zapravo nemotivirana (netvorbena) riječ, jer je sa sinkronijskoga gledišta riječ *prem* neprozirna.

Zaključak

Na temelju provedene raščlambe možemo zaključiti da je velik broj pridjevnih, priložnih, prijedložnih, zamjениčnih i vezničkih tvorenicā znatno stariji od Tadijanovićeva zapisa jer su postojale u jezičnome sustavu, a preuzete su

⁵⁵ Možemo ih, poput Klajna, smatrati i složenicama, tj. prema našoj podjeli sraslicama, jer se ti “prefiksi” (*i*-, *ne*- i *ni*-) mogu smatrati i glavnim nositeljima značenja (Klajn 2002: 130).

⁵⁶ “Unosi dopusno značenje i znači postojanje makar i najmanje količine, mjere ili vrijednosti ili najlošije kakvoće, i po tome je suprotan predmetku *ni*-.” (HG 1997: 206)

⁵⁷ “Daje niječno značenje i upotrebljava se u niječnim rečenicama prema *ne*-u potvrđnim.” (HG 1997: 206)

⁵⁸ “Daje značenje neizvjesnosti i upotrebljava se kad se ne zna ili se ne želi reći imenica.” (HG 1997: 206)

⁵⁹ Klajn (2002: 139–140) smatra da se veznici tvore slaganjem.

⁶⁰ To su primjerice dopusni veznici: *iako, mada, premda*...

⁶¹ Za nastanak veznika *premda* od *prem* + *da* v. AR XI: 602.

kao gotove tvorbe ili kao modeli za stvaranje novih tvorba. Određeni broj takvih primjera neutralan je i očekivan, a za našu su analizu posebno zanimljivi primjeri koji su rezultat Tadijanovićeve promišljanja i popunjavanja leksičkoga fonda u situacijama kada je nedostajalo hrvatskih riječi. Stoga u prosudbi Tadijanovićeve tvorbenih zahvata i inovacija uočavamo nekoliko načina. Određeni su hapaksi i prvopotvrđenice nastali primjenom postojećega modela u stvaranju novih tvorba ili su pak rezultatom prevođenja s njemačkog jezika. Jedan je dio tvorenica, označenih kao prve pisane potvrde, Tadijanović preuzeo iz narodnih govora. Naša je analiza pokazala da su u starome jeziku postojali svi tvorbeni načini koji postoje i danas, da naslijeđeni modeli tijekom jezičnog razvoja doživljavaju promjene i na semantičkoj, a ne samo na tvorbenoj razini ili da su prijelazna faza tijekom jezičnoga razvoja.

Osim toga, ovim smo radom otvorile neka teorijska pitanja iz područja tvorbe riječi i upozorile na probleme, nedosljednosti, na, u našim priručnicima, tvorbeno neopisane vrste riječi i na različita tumačenja pri raščlambi tvorbenih modela koje nalazimo u jezikoslovnim priručnicima.

Literatura:

- ANIĆ, VLADIMIR ³1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- BABIĆ, STJEPAN 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- BARIC, EUGENIJA i dr. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga. (= HG)
- BARIC, EUGENIJA i dr. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školska knjiga.
- BAUER, LAURIE 2002. *English Word-formation*. Cambridge.
- BIRTIĆ, MATEA 2004. *Argumentna struktura imenskih riječi*. Doktorska disertacija u rukopisu. Zagreb.
- Duden deutsches Universalwörterbuch*. ²1989. Mannheim – Wien – Zürich: Dudenverlag. (= D)
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2005. Tvorba riječi u rječniku Jakova Mikalje *Blago jezika slovinskoga* (1649./1651.). (u rukopisu)
- HANSEN-KOKORUŠ, RENATE i dr. 2005. *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik / Deutsch-Kroatisches Universalwörterbuch*. Zagreb: Nakladni zavod Globus – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- HORVAT, MARIJANA 2006. Imenički tvorbeni modeli u djelu Blaža Tadijanovića *Svašta po malo* iliti *kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik* (1761.). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 32, Zagreb, 109–126.

- HURM, ANTUN ²1959. *Njemačko-hrvatskosrpski rječnik: s gramatičkim podacima i frazeologijom*. Zagreb: Školska knjiga.
- JAKIĆ, BLANKA; ANTUN HURM 1991. *Hrvatsko-njemački rječnik: s gramatičkim podacima i frazeologijom*. Zagreb: Školska knjiga.
- KARADŽA, MEVLIDA 1983. Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije – uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji. *Radovi*, X, Sarajevo, 41–102.
- KLAJN, IVAN 2002. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku: prvi deo: slaganje i prefiksacija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.
- KLAJN, IVAN 2003. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku: drugi deo: sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.
- MATASOVIĆ, RANKO; LJILJANA JOJIĆ (ur.) 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- MIHALJEVIĆ, MILICA; ERMINA RAMADANOVIĆ 2006. Razradba tvorbenih načina u nazivlju (s posebnim obzirom na odnos među složenicama bez spojnika -o-, sraslicama i tvorenicama s prefiksoidima). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 32, Zagreb, 193–211.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880.–1976. I–XXIII. Zagreb: JAZU. (= AR)
- SAMARDŽIJA, MARKO 2003. *Hrvatski jezik 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
- SILIĆ, JOSIP; IVO PRANJKOVIĆ 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- SKOK, PETAR 1971.–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: JAZU.
- ŠAMŠALOVIĆ, GUSTAV 1995. *Njemačko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Colorprint.
- ŠONJE, JURE (gl. ur.) 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod “Miroslav Krleža” – Školska knjiga.
- TAFRA, BRANKA 2005. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- TEŽAK, STJEPKO; STJEPAN BABIĆ 2004. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

On word formation in Tadijanović's *Svašta po malo*

Summary

The paper deals with the ways of formation of adjectives, adverbs, prepositions, pronouns and conjunctions in Tadijanović's work *Svašta po malo*. The authors pay special attention to the types of word-formation which are unusual because of the meaning of the compound or derivative, the formation of unusual compounds or derivatives according to models which already exist, as well as different approaches and possible explanations of various types of word-formation and the relationship of motivated and unmotivated words from the point of view of historical and contemporary word-formation. The analyzed problems are compared to the words recorded in *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*.

Ključne riječi: Blaž Tadijanović, tvorba riječi, tvorba pridjeva, tvorba priloga, tvorba prijedloga, tvorba zamjenica, tvorba veznika

Key words: Blaž Tadijanović, word formation, formation of adjectives, formation of adverbs, formation of prepositions, formation of pronouns, formation of conjunctions